

вядомы як комплекс рытуалаў, звязаных з выганам жывёлы на пашу, так і абрады абходу поля. Заўважым, што юраўскія абрады па ўсім арэале бытавання маюць лакальныя адрозненні. Даследчык А.С.Ліс звярнуў увагу і на факт іх значных рэгіянальных адрозненняў, заўважыўшы, што “земляробчы комплекс юраўскай абраднасці беларускай фалькларыстыкай зафіксаваны слабей, запісы зроблены пераважна ў паўднёвым, паўднёва-заходнім і заходнім рэгіёнах” [3, с. 216]. Юраўская абраднасць на Ельшчыне захавала не толькі аграрна-магічныя ўяўленні, звязаныя з жывёлагадоўляй, але і з земляробствам. Напрыклад, у в. Валаўск на Юр’я адбываўся абрад агледзін нівы. Як адзначыла Марыя Маркаўна Жураўлёва, 1932 г.н., “гаспадар бярэ каравай і ідзе абглядаць пасевы, калі каравай вышэй жыта, то будзе добры ўраджай”. Юраўскі карагод, які выконваюць на Ельшчыне менавіта ў в. Валаўск, – асаблівасць мясцовай веснавой традыцыі. Даследчыца А.А. Плотнікава, аналізуючы складаны па структуры і сістэме сімвалаў веснавы абрад першага выгану жывёлы, адзначае, што на Палессі часцей за ўсё ў якасці абярэгаў ад зглазу і ад ведзьмаў выкарыстоўвалі сякеру, радзей – касу, серп, нож. Міфалагічныя ўяўленні, звязаныя з апошнім прадметам, пацвердзілі інфарматыры з вёскі Кочышча: “...ножа ў порог застрыкаюць, коб ведьмам языкі резаў” [4, с. 112].

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял па каляндарнай абраднасці Ельскага раёна з’яўляецца яскравым пацвярджэннем разнастайнасці лакальных асаблівасцей зімовых і веснавых абрадаў і песень.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

- 1 Агапкина, Т.А. Очерки весенней обрядности Полесья // Славянский и балканский фольклор. – М.: Индрик, 1995. – С. 21–107.
- 2 Новак В.С. Народная творчасць Ельскага раёна // Беларуская літаратура. Рэсп. міжведамасны зб. – Гомель: Выд-ва Гом. ун-та, 2001. – Вып. 21. – С. 434–461.
- 3 Каляндарна-абрадавая паэзія / А.С.Ліс, А.І.Гурскі, В.М.Шарая, У.М.Сівіцкі; Навук. рэд. А.С.Фядосік. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 515 с.
- 4 Плотникова, А.А. Первый выгон скота в Полесье // Славянский и балканский фольклор. – М.: Индрик, 1995. – С. 108–141.

УДК 398.2(476.2)

А. С. Новак, А. А. Кастрыца

НИЖЭЙШАЯ МІФАЛОГІЯ ГОМЕЛЬСКА-БРАНСКАГА ПАМЕЖЖА (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ГОМЕЛЬСКАГА, ДОБРУШСКАГА І ВЕТКАЎСКАГА РАЁНАЎ)

На багатым аўтэнтчным матэрыяле, запісаным у палявых эспедыцыях на тэрыторыі Гомельскага, Добрушскага і Веткаўскага раёнаў Гомельскай вобласці, характарызуюцца персанажы ніжэйшай міфалогіі, выяўляюцца іх мясцовая спецыфіка, падкрэсліваецца паэтычнасць міфалагічнага светапогляду беларусаў.

Асаблівасці светасузірання нашых продкаў, іх адносіны да з’яў навакольнай рэчаіснасці, практычны вопыт і жыццёвая мудрасць, аздобленыя багатай паэтычнай

фантазіяй, выразна адлюстроўваюцца ў міфалагічнай спадчыне жыхароў Гомельска-Бранскага памежжа ўвогуле і Гомельскага, Добрушкага і Веткаўскага раёнаў у прыватнасці. Засяродзім увагу на асобных вобразах народнай дэманалогіі (чорт, кікімара, лесавік, хлеўнік), пры разглядзе якіх будзем абавірацца на схему характарыстыкі персанажаў, прапанаваную даследчыцай Л.М. Вінаградавай.

Звернемся да вобраза чорта, звесткі пра якога, варта адзначыць, былі запісаны сціплыя. Так, знешні выгляд гэтага персанажа ў розных лакальных традыцыях вар’іруецца: у яго абліччы маюць месца як зааморфныя (“Чорт – ета нячыстая сіла. Ён з рагамі, з хвостом, длінным такім, распушчаным, як у каня, рот бальшы, ушы на макушцы вмесце з рагамі, цела ў яго, як у скаціны, шэрсць такая ...” (запісана ў п. Новы Мір Веткаўскага р-на ад Хадуньковай Ганны Трафімаўны, 1914 г.н.)), так і антрапаморфныя (“З’яўляцца можа ў любым абліччы. Я маю на ўвазе, у абліччы любога чалавека” (запісана ў в. Васільеўка Добрушкага р-на ад Філімонцавай Ніны Платонаўны, 1937 г.н.)) рысы або адначасова тыя і другія (“Чорт мог зрабіцца, кім хочаш. Ён як чалавек, толькі з рожкамі і хвостом” (запісана ў в. Карма Добрушкага р-на ад Сакаловай Алены Ізотаўны, 1917 г.н.); “Чорт пахожы на чалавека, вельмі лупаты, доўгі хвост” (запісана ў в. Чырвоная Буда Добрушкага р-на ад Скоблікавай Марыі Пятроўны, 1938 г.н.); “Сам чорт быў як козлік, а ліцо напамінала чалавека” (запісана ў в. Карма Добрушкага р-на ад Шуставай Марыі Трафімаўны, 1927 г.н.)).

У адносінах да функцыянальнасці чорта можна прывесці шматлікія прыклады доказаў шкадлівага кірунку яго дзейнасці:

– мог спаліць хату таго чалавека, які здзекаваўся з чорта: “Калі чорту здзелаеш плахое, дык можа і хату спаліць. Раней жыў у адного чалавека чорцік, а хазяін узяў і пабіў яго, дык чорцік таму чалавеку гумно спаліў” (запісана ў в. Карма Добрушкага р-на ад Шуставай Марыі Трафімаўны, 1927 г.н.);

– мог напалохаць: “Чорт пераўтвараўся ў сабаку і пугаў людзей” (запісана ў в. Карма Добрушкага р-на ад Пузікавай Марыі Антонаўны, 1929 г.н.); справакаваць скандалы і хваробы: “Калі нечысць ёсць у хаце – значыць, там будуць скандалы, балеюць людзі, лаюцца, што трашчаць сцены” (запісана ў в. Целяшы Гомельскага р-на ад Шчадровай Зінаіды Аляксееўны, 1937 г.н.);

– мог “...пашкодзіць ураджай, здзелаць чалавека бальшым грэшнікам, спугаць, наслаць хваробу, спаліць дом” (запісана ў в. Іванаўка Гомельскага р-на ад Платонавай Алесі Міхайлаўны, 1928 г.н.).

Па-рознаму адказвалі інфарманты на пытанне, як засцерагчыся ад звышнатуральнага ўздзеяння чорта. Па-першае, нельга было выкарыстоўваць у маўленні праклёны: “Нельга клясць, а то чорт уселіцца ў чалавека. Нельга клясца, асабліва роднымі, бацькамі, дзецьмі, а то чорт падслухае і зробіць дурное” (запісана ў г. Ветка ад Кавалёвай Вольгі Сцяпанаўны, 1913 г.н. (раней пражывала ў в. Барталамееўка Веткаўскага р-на), па-другое, нельга было чалавеку, які спалохаўся ўначы, глядзець адразу ў акно: “Ёсць людзі, якія вельмі дрэнна могуць спаць ноччу, варочаюцца і варочаюцца. Ім можа і не сніцца дрэнны сон, кашмар, але яму ўсё роўна не спіцца. І вось калі такі чалавек спужаецца ўначы, ад кашмару ці ад чаго-небудзь яшчэ, то яму нельга глядзець у вакно адразу. Кажуць, тады можна ўбачыць чорта ў акне” (запісана ў в. Пакалюбічы Гомельскага р-на ад Тукуновай Наталлі Прохараўны, 1957 г.н.). Паводле сведчанняў гэтага інфарматара, менавіта з мэтай засцярогі ад злога ўздзеяння чорта на вокнах ставілі аканіцы (“Калі табе чорт усміхаецца, нічога благога табе не будзе, а калі ён бушуе, крыўдуе, то ты можаш звар’яецца. Чалавек з астанойкі тады яшчэ сказаў: “Недарам нашы бабушкі ставілі ставні на окна і закрывалі іх на ноч” (запісана ў в. Пакалюбічы Гомельскага р-на ад Тукуновай Наталлі Прохараўны, 1957 г.н.)),

выкарыстоўвалі мак (“трэба было ўзяць свяцоны мак і абсыпаць парог і вуглы ў хаце” (запісана ў в. Шэйка Веткаўскага р-на ад Рослікавай Ніны Канстанцінаўны, 1930 г.н.).

Даследчык У.А. Васілевіч, прааналізаваўшы фактычныя матэрыялы пра кікімару, адзначыў, што гэта “юныя міфічныя істоты выключна жаночага роду, што жывуць па сядзібах. Сваё паходжанне бяруць ад дзяўчатак, якія былі загубленыя да хрышчэння, або ад дачок, праклятых маткаю яшчэ ў чэраве” [1, с. 245]. Прыведзены тэзіс пацвярджаецца фактычнымі матэрыяламі, запісанымі ў г. Добруш: “Кікімары паяўляюцца ў той сям’і, дзе праізашло ўбійства дзіцяці, пракляцце ці другі цяжкі грэх” (запісана ад Брычанка Марыі Міхайлаўны, 1932 г.н.).

Паводле сведчанняў адных інфармантаў, кікімара – гэта “маленькая жанчынка, смешная. Нос у яе, як пяточок, дліжны, валасы гразныя, аж дыбам стаяць” (запісана ў в. Палянаўка Веткаўскага р-на ад Валасянкінай А.І., 1921 г.н.). Зыходзячы з назіранняў іншых інфармантаў, уяўленні пра знешні выгляд гэтай істоты невыразныя: “Сяжу я неяк у суседкі ў гасцях, а тут аж раптам нешта прабегла: маленькае такое, скручанае, страшнае. Я так спужалася. А саседка сказала, што ета кікімара злыднічае” (запісана ў п. Чамярня Веткаўскага р-на ад Грамыка Марыі Піліпаўны, 1933 г.н.); “Блізка я ету кікімару не відзеў, але раз бачыў, што штосьці шуснула міма мяне. Яно было пахожа на нейкі туман. Ета мне ўжо патом казалі, што то была кікімара” (запісана ў в. Шэйка Веткаўскага р-на ад Рослікава Івана Дзмітрыевіча, 1930 г.н.).

Зыходзячы з палявых экспедыцыйных матэрыялаў, запісаных у вёсках Веткаўскага раёна, кікімара паўстае істотай, якая “зло насміхаецца над чалавекам” (запісана ў в. Тарасаўка Веткаўскага р-на ад Саўчанка Любові Іванаўны, 1934 г.н.), “дзелае абы-што” (запісана ў в. Палянаўка Веткаўскага р-на ад Целяпнёвай Е.С., 1931 г.н.). Паводле сведчанняў жыхароў г. Добруш, “кікімары па начах стукаюць па сценах, непакояць малых дзяцей, па хаце раскідваюць рэчы, ламаюць мебель, хочучь выжыць чалавека” (запісана ад Брычанка Марыі Міхайлаўны, 1932 г.н.).

У розных варыянтах міфалагічных апавяданняў знайшлі адлюстраванне самыя розныя спосабы засцярогі ад звышнатуральнага ўздзеяння кікімары: выкарыстанне “загаворанага хлеба” (“Трэба ўзяці хлеба мякш, пашаптаць над ім ды палажыць пад печ, дзе жыве кікімара, а потым сказаць: “Я – табе хлеб, а ты мне – супакой, я – табе ежу, а ты – мне пакой” – запісана ў в. Глыбаўка Веткаўскага р-на ад Яфрэмавай Таццяны Антонаўны, 1938 г.н.); чытанне малітваў (“Каб засцярэгчыся ад кікімары, трэба было чытаць малітвы, іспользаваць абярэгі” (запісана ў в. Насовічы Добрушкага р-на ад Фамічовай Аляксандры Яфімаўны, 1939 г.н.).

Лесавік у міфалагічных апавяданнях жыхароў Гомельскага, Добрушкага і Веткаўскага раёнаў паўстае ў розных выглядых: чалавекам маленькага росту (“Гэта такі чалавечак малы, што ў лесе жыве” (запісана ў в. Старое Сяло Веткаўскага р-на ад Кавалёвай Валянціны Іванаўны, 1946 г.н.), чалавекам вялікага росту (“Гэта гаспадзін лесу і звярэй, ён пахож на вялізнага чалавека, вельмі старога, з белымі валасамі і з большымі і чорнымі, как вугаль, глазамі” (запісана ў в. Клімаўка Гомельскага р-на ад Данілавай Галіны Еўдакімаўны, 1927 г.н.). У іншых варыянтах у вобліку лесавіка спалучаюцца асаблівасці знешняга выгляду чалавека і зааморфныя рысы: “Галава яго (лесавіка) пакрыта доўгімі кудрамі. Адзеты ў звярыную скуру ваўка і мядзведзя шэрсцю навыварат, рукі і ногі тоўстыя і крэпкія, глаза гараць, як у ваўка ці савы” (запісана ў г. Добруш ад Брычанка Марыі Міхайлаўны, 1932 г.н.). Што да семантыкі функцый гэтага персанажа, то варта адзначыць яе амбівалентны характар. Лесавік дапамагае чалавеку знайсці ягдныя і грыбныя месцы (“Кагда встрыціш яго ў лесе, ён можа направіць на месца, дзе ёсць шмат грыбоў і ягад” – запісана ў в. Клімаўка Гомельскага р-на ад Данілавай Галіны Еўдакімаўны, 1927 г.н.), а таксама дапамагае знайсці дарогу з лесу тым, хто заблудзіўся (“Ужо сцямнела, а мы ўсё хадзілі ды плакалі.

А яму кажу: “Гэта лясун нас пакараў”. Тады мы прасілі прабачэння ў лясуна і ён нас вывеў да вёскі” (запісана ў г.п. Новае Жыццё Гомельскага р-на ад Якімцовай Валянціны Сцяпанаўны, 1935 г.н.).

Як і іншыя прадстаўнікі нячыстай сілы, лясун валодае здольнасцю ператварацца “ва ўсякага звера і ва ўсякую птушку, якія водзяцца ў яго ўладаннях (часцей за ўсё – у зайца, белага ваўка, мядзведзя, філіна), у дрэва, куст або грыб, а таксама прыкінуцца якой-небудзь свойскай жывёлай” – пеўнем, парасём, сабакам” [2, с. 323]. Паводле ўспамінаў жыхароў в. Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на, лесавік “можа любы выгляд сабе ўзяць. Калі захоча, можа ў дрэва прэўраціцца, а то яшчэ і ў жывёлу якую. Во што раз са мной случылася. Шла вечарам (шчэ не цёмна было), і ўслышала, што мяўкае нехта, ну вот как кот саўсем. Іду дальшэ і бачу, што дрэва стаіць сухое, а ў ім дупло, і кот там сядзіць. ... Я поняла, што гэта саўсім не кот, а лесавік” (запісана ад Пракопчык Надзеі Мікалаеўны, 1934 г.н.).

Хлеўнік у народных павер’ях жыхароў Гомельшчыны выступае як апыкун хлява. Іншы раз гэтая істота ў міфалагічных апавяданнях характарызуецца як дамавік. Месцам знаходжаньня гэтага персанажа з’яўляецца хлеў. Распавядаючы пра гэты персанаж, інфарманты падкрэслівалі, што, з аднаго боку, гэта істота шкодзіць, з другога боку, дапамагае. Пацвердзім гэту выснову прыкладамі: “Хлеўнік злы сільна. Ён над жывёлай здзекуецца. Адночы раніцай прыходзім у хлеў, а конь увесь як у мыле. Тады бацька сказаў, што так хлеўнік ноччу на нашым кані скакаў” (запісана ў в. Чамярня Веткаўскага раёна ад Грамыка Марыі Піліпаўны, 1933 г.н.). Паводле іншых запісаў, хлеўнік “жыве ў хляву, аберагае скаціну ад балезней, ад урокаў, ад паганых вачэй” (запісана ў в. Неглюбка Веткаўскага раёна ад Герасіменка Ганны Іванаўны, 1934 г.н.).

Праведзены аналіз міфалагічных апавяданняў пра хлеўніка дазваляе зрабіць высновы, што існавалі розныя спосабы засцярогі ад хлеўніка: па-першае, яго задобрывалі (“Казалі, што яго нельга гневіць, бо ён іспорціць жывёлу. Бралі вядро вады і разлівалі яго на чатырох вуглах, клалі кусок хлеба на белую трапачку, ставілі іконы” (запісана ў в. Карма Добрушкага раёна ад Сакаловай Алены Ігнатаўны, 1917 г.н.), па-другое, над дзвярыма хлява вешалі забітую птушку (сароку) (“Калі хлеўнік скаціну не ўзлюбіць, то гаспадарам мала што паможа. У етым случаі нада ад хлеўніка ізбаўляцца. У нас казалі, што лепш усяго на дзверы забітую сароку павесіць” (запісана ў в. Чамярня Веткаўскага раёна ад Грамыка Марыі Піліпаўны, 1933 г.н.)).

Прааналізаваныя аўтэнтычныя матэрыялы па персанажах ніжэйшай міфалогіі раскрываюць светапогляд жыхароў Гомельска-Бранскага памежжа, пацвярджаюць факт захаванасці ў народнай памяці вераванняў, звязаных з вобразамі чорта, кікімары, лесавіка, хлеўніка, ілюструюць паэтычнасць трансфармавання іх штодзённага практычнага вопыту.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1 Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн. / С.Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мн.: Беларусь, 2006. – 599 с.

2 Левкиевская, Е. Мифы русского народа / Е. Левкиевская. – М.: Астрель: АСТ, 2005. – 526 с.

У артыкуле выкарыстаны фактычны матэрыял архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”